

Медуханова Л.А.,
Кабиденова Ж.

**Шетелдік инвестицияларды
халықаралық конвенциялар
және ДСҰ келісімдерінің
шеңберінде реттеу**

Инвестициялардың халықаралық қозғалысы, бір жағынан, өздерінің салымдары арқылы табыс табуды көздеген инвесторлардың мүддесі болса, екінші жағынан, шетелдік инвестицияларға қызығушылық танытқан реципиент-елдердің мүддесімен анықталады. Шетелдік инвесторлар мен оларды қабылдаушы елдердің арасындағы қарама-қайшылықты үйлестіру үшін шетелдік инвестицияларды қолдау мен қорғау жөніндегі екі жақты және көп жақты келісімдер қабылданады. Қазіргі таңда халықаралық инвестициялық қызметті реттеу саласында халықаралық конвенциялар және мамандандырылған халықаралық ұйымдар бар. Олардан бөлек, халықаралық инвестициялаудың халықаралық саудамен тығыз байланысына қатысты, шетелдік инвесторлар мен оларды қабылдаушы елдердің өзара қарым-қатынасының кейбір аспектілері Дүниежүзілік Сауда Ұйымының (ДСҰ) нормаларымен реттеледі. Мақалада шетелдік инвестицияларды реттеу саласында негізгі халықаралық конвенциялар, ДСҰ шеңберіндегі ТРИМС нормалары «performance requirements» проблемасы қарастырылады, шетелдік инвестициялар бойынша көпжақты келісімдерді жетілдіру қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: шетелдік инвестор, инвестицияны халықаралық-құқықтық реттеу, Сеулдік конвенция, Вашингтондық конвенция, ДСҰ, «Performance requirements», ТРИМС, ГАТТ, ТРИПС, ГАТС, аймақтық интеграция.

Medukhanova L.A.,
Kabidenova Zh.

**Regulation of foreign investments
in the framework of international
conventions and agreements of
the WTO**

The international movement of investments determined by, on the one side, the interests of investors seeking returns on their investments, on the other side – the interests of recipient-countries in the foreign investments. To resolve conflicts between foreign investors and the recipient-countries accepted bilateral and multilateral agreements on the promotion and protection of foreign investments. Today, there are international conventions and specialized international organizations in the field of regulation of foreign investment. Apart from them, some aspects of cooperation between foreign investors and recipient-countries are governed by the rules of the World Trade Organization (WTO). Kazakhstan joined to the WTO in 2015 and it is generated a practical interest in the content of standards and their application problems. The article examines the main international conventions in the field of regulation of foreign investments, TRIMS rules of the WTO, the problem of the «performance requirements», the necessity of improving multilateral agreements on foreign investment.

Key words: foreign investor, the international legal regulation of investments, Seoul Convention, Washington Convention, WTO, «Performance requirements», TRIMS, GATT, TRIPS, GATS, regional integration.

Медуханова Л.А.,
Кабиденова Ж.

**Регулирование иностранных
инвестиций в рамках
международных конвенций и
соглашений ВТО**

На сегодня в сфере регулирования международной инвестиционной деятельности существуют международные конвенции и специализированные международные организации. Помимо них, в связи с тесной взаимосвязью международного инвестирования с международной торговлей, некоторые аспекты взаимодействия иностранных инвесторов с принимающими странами регулируются также нормами Всемирной Торговой Организации (ВТО). Присоединение Казахстана к ВТО в 2015 г. вызвало практический интерес к содержанию этих норм и проблемам их применения. В статье рассматриваются основные международные конвенции в области регулирования иностранных инвестиций, нормы ТРИМС в рамках ВТО, проблема «performance requirements», обосновывается необходимость совершенствования многосторонних соглашений по иностранным инвестициям.

Ключевые слова: иностранный инвестор, международно-правовое регулирование инвестиций, Сеульская конвенция, Вашингтонская конвенция, ВТО, «performance requirements», ТРИМС, ГАТТ, ТРИПС, ГАТС, региональная интеграция.

**ШЕТЕЛДІК
ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
КОНВЕНЦИЯЛАР ЖӘНЕ
ДСҰ КЕЛІСІМДЕРІНІҢ
ШЕҢБЕРІНДЕ РЕТТЕУ**

Кіріспе

Әлемнің көптеген елдерінің ұлттық экономикаларының дамуы басым жағдайда халықаралық инвестициялық ағымдардың жүруімен анықталады. Жаһандану кезеңінде бұл байланыстың ауқымы кеңейе түсті. Шетелдік инвестицияларды тартуға мүдделі елдердің үкіметтері шетелдік инвесторлар үшін қолайлы инвестициялық режим жасауға ұмтылады. Бірақ, ұлттық территория шеңберінен тыс мемлекетке инвестициялау, бизнес үшін саяси тәуекелдіктермен тікелей байланысты. Әсіресе, ұзақ мерзімді кезеңге және экономикасы мен саяси тәртібі тұрақсыз елдерге инвестициялауды бағыттаған шетелдік инвесторлар үшін үлкен тәуекелдер пайда болады.

Шетелдік инвесторлар мен оларды қабылдаушы елдердің өзара мүдделігіне қарамастан, іс жүзінде олардың өзара қарым-қатынасында күрделі мәселелер туындайды. Бұл проблемаларды шешу және халықаралық инвестициялауға байланысты тәуекелдерді төмендету мақсатында, соңғы жарты ғасыр мерзім ішінде түрлі құқықтық нормалар әзірленіп, мамандандырылған халықаралық ұйымдар құрылды. Шетелдік инвестицияларды белсенді түрде тартуға ерекше мән беретін Қазақстан үшін де мұндай нормаларды сақтау және тәжірибе жүзінде жүзеге асыру мәселелерін білу маңызды болып табылады. 2015 жылы Қазақстан Республикасының ДСҰ-ға қосылуы аталған ұйымның халықаралық саудамен байланысты шетелдік инвестицияларға қатысты нормалары бүгінгі күн тәртібінде ерекше өзекті орын алады.

Негізгі бөлім

Шетел инвестицияларын көп жақты халықаралық-құқықтық реттеудің туындауы мен оны іске асырудың мәселелері

XX ғасырдың ортасынан бері шетелдік инвестициялардың қозғалысы артып, мемлекеттер өзара екі жақты инвестициялық мазмұны бар халықаралық келісімшарттар жасай бастады. Мұндай келісімшарттардың пайда болуы инвесторлар мен қабылдаушы мемлекеттердің арасындағы қарым-қатынасты реттеуге, ондағы екі тараптың жауапкершіліктері мен құқықтарын

қамтамасыз ету қажеттілігімен түсіндірілді. Трансұлттық корпорациялар өз филиалдарының өзге мемлекеттерде орналасуы жағдайында инвестициялық келісімшарттардың, ондағы екі жақты міндеттемелердің маңыздылығы жоғары болды. Сарапшылардың пікірінше, халықаралық инвестициялық қарым-қатынастарды реттейтін конвенциялардың қабылдануына дейін жасалған екі жақты келісімдер дамыған мемлекеттердің мүдделеріне жұмыс істеді деген бір тарапты ойлар қалыптасты.

«Шетел инвестицияларын көп жақты халықаралық-құқықтық реттеу» екінші дүниежүзілік соғыстан кейін өзінің толық мағынасында қалыптасып, дами бастады. 1965 жылы Вашингтонда «Мемлекеттер мен шетелдік тұлғалар арасында инвестициялық дау-дамайларды реттеу тәртібі туралы» атты жаңа конвенция қабылданды. Осыған орай, «Инвестициялық дау-дамайларды реттеу жөнінде Халықаралық орталық» (The International Center for the Settlement of Investment Disputes – ICSID) құрылды. Вашингтон конвенциясы 1966 жылдың қазан айында күшіне кірді (ҚР үшін 2000 жылы 21 қазанда күшіне енді). Конвенция даулы мәселелерді шешу үшін екі, көп жақты тараптардың соттарға жүгінуді, мемлекеттік егемендікке сілтеме жасауды жойды. ICSID практикасында шетел инвесторының құқықтарын қорғау автономиялық біліктілік нормаларын қолдану жолымен жүзеге асырылатын болды. Мұндайда Конвенциямен әлемдік коммерциялық аралық сот практикасындағы ішкі бақылаудың бірегей жүйесі қарастырылған: жеңілген жақ ICSID-тің Бас хатшысына шешімді жою туралы өтініш жасауға құқылы (бұл талап қатаң белгілі бір негіздермен ұсынылуы керек, оны қарау үшін арнаулы комитет құрылады, ол шешімді жартылай немесе толық жоюға құқылы) [1].

1985 жылы Сеул қаласында құрылған «Инвестицияларды кепілдендіру жөніндегі көпжақты агенттік» (The Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA) дамушы елдерге бағытталған капитал қозғалысын қорғау, қаржылық тәуекелдерді төмендетуде түрлі жолды ұсынды. MIGA конвенциясы 1988 жылдың сәуірінде 21 мемлекеттің ратификациялануы және жарғылық капиталдың $\frac{1}{3}$ толтырылғанынан кейін, өз күшіне енді. Агенттіктің құқықтық мәртебесі коммерциялық қызметпен айналысатын, акционерлік қоғам формасында заңды тұлға ретінде анықталды. Агенттік БҰҰ және өзге де халықаралық ұйымдармен жұмыс істеумен қатар, мүше-елдер мен агенттік арасындағы

дауларды қарастыру құзіреттілігі бар. Осыған байланысты, MIGA үкіметаралық ұйым ретінде сипатталады.

XX ғасырдың екінші жартысында инвестицияларды халықаралық реттеу саласы бойынша 1961 жылы Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымында (ЭЫДҰ) «Капитал қозғалысын либерализациялау кодексі» және жоғарыда айтылған 1965 жылы инвестициялық гарантия жөнінде Вашингтондық конвенция, 1985 жылы Сеулдік конвенция көп тарапты сипат алғанымен, шетелдік инвестицияларды халықаралық-құқықтық реттеудің сұраныстары мен масштабтарын қанағаттандырмады. Себебі, ЭЫДҰ қабылдаған кодекс оған мүше-мемлекеттердің кейбіріне және тікелей инвестицияларға ғана қатысты болып, кодекстің қатаң келісімдік-құқықтық негізі жоқ еді. Ал 1965 және 1985 жылдардағы инвестициялық кепілдіктер жөніндегі конвенциялар да өздігінен халықаралық инвестициялық тәртіпті көп жақты реттеуді қамтамасыз ете алмады.

Шетелдік инвестицияларды реттеу жүйесінде көпжақты шарттар арасында 1994 жылы Лиссабонда қол қойылған Энергетикалық Хартияға қосымша Шарты маңызды орын алады. Ол энергетика саласында инвестицияларды көтермелеу, энергетика нарықтарына еркін енуді және энергетикалық ресурстарды еркін тасымалдауды қамтамасыз етуге жағдайлар туғызу мақсатында қабылданған ерекше шарттардың бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы осы Энергетикалық хартияға Қосымша шартқа қол қойып, инвесторларды тарту үшін, өзінің кейбір құқықтарынан, сот билігінен бас тартып, шетелдік инвесторларына кепілдіктерді күшейтті.

Осыдан кейін, 1990 жылдары әлемде жүріп жатқан неолибералдық саясат аясында кеңінен тараған халықаралық инвестициялық қатынастарды қамтамасыз ету үшін, халықаралық инвестициялауды толық еркіндік қағидасын халықаралық-құқықтық негізде бекітіп, көптеген екі жақты халықаралық келісімдерді және инвестицияларды қорғауды қолдайтын әмбебап конвенция заман қажеттілігіне айналғанымен, мұндай өзгеріс орын алған жоқ.

Бүгінде инвестицияларды қорғау келісімдері екі жақты және аймақтық деңгейде, сондай-ақ, еркін сауда немесе аймақтық интеграциялар жөніндегі мемлекет басшыларының келісімдерінде реттеліп келеді.

Шетелдік инвестицияларды реттеу мәселесінде нақты халықаралық нормалар, анық-

тамалар жегіспейді. Түрлі екі жақты, көп жақты конвенцияларда, халықаралық келісімдерде инвестициялық тәртіпті реттеудің қамтылуы, сонымен бірге, терминдері бойынша ерекшеліктер жетерлік. Инвестициялық дауларды реттеуде көп жақты шешу механизмдердің жоқтығы инвестициялық арбитраждардың инвестор мен мемлекет арасындағы құқықтық негізде қарама-қайшы шешімдердің шығаруына алып келіп жатады. Мәселен, Аргентина 2001-2002 жылдардағы қаржылық дағдарысынан кейін, АҚШ мемлекетімен жасаған екі жақты келісімдегі АҚШ-тан келетін инвестицияларды қолдау және қорғау мәселелері бойынша өз міндеттемелерін орындаудан бас тартты. Аргентина мұндай шешімге баруын мемлекет ішіндегі қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жасалды деп түсіндірді. Екі жақты келісім бойынша пайда болған дауды реттеуде инвестициялық арбитраждар Аргентина қолданған шараларды екі дау бойынша құқықтық орны бар деп таныса, қалған арыздары қанағаттандырылмады. Кей жағдайларда бұл өз алдына инвестициялық арбитраждардың шешімдерін орындау проблемаларына әкеліп соғады.

Сондай-ақ, екі жақты инвестициялық келісімдердің міндеттемелерін қайта қарастыру немесе оларды жою қажеттігі жөнінде жағдайлар кездеседі. Мысалы, Үндістан мен Оңтүстік Африка Республикасының арасында жасалған инвестициялық келісімшарттардың кейбір міндеттемелерін қайта қарастыру қажет деген екі жақты тараптан қайта-қайта ұсыныстар түсіп отырған. Кейде, мемлекеттер өз мүдделері үшін «Инвестициялық дауларды реттеу бойынша халықаралық Орталықтан» шығу жөнінде шешім шығарады. Осындай бір позицияға келген Аргентина, Боливия, Эквадор мұндай екі жақты инвестициялық келісімшарттарды жасауға, тіпті ICSID ұйымынан шығу ойларын білдірді [2]. Мемлекеттердің мұндай қадамдары инвестициялық келісімдердің кейінірек жұмыс істеуіне, оның тиімділігіне күмән келтіреді.

Аймақтық интеграциялық ұйымдар шеңберінде инвестициялық келісімдерде инвестицияны жүзеге асыру шарттарын реттейтін ережелер қамтылады. Бірақ олар көп жақты келісімдерге қарағанда құқықтық нормаларының сипаты бойынша ерекшеленеді. Бұдан аймақтық интеграция деңгейіндегі инвестициялық үрдістерге қатысты қабылданатын келісімдердің маңызы үлкен.

Мұндай оқиғалар инвестиция бойынша көп жақты бірегей ережелерді әзірлеу қажеттілігін

көрсетеді. Алайда, дамыған елдер мен дамушы елдер талаптарының түрлі болуы қайшылық туғырып, күрделі мәселеге айналып отыр.

Қазақстан Республикасының шетелдік инвесторларды тарту үшін, олардың құқығын қорғау, қолдау, жалпы инвестициялық климатты жақсарту мақсатында түрлі ұлттық нормативтік құқықтық актілер, заңдар да қабылданғаны белгілі. 1990 жылдардың басынан жасалған инвестициялық келісімшарттардың барлығы дерлік екі жақты инвестициялық құқықтық сипат алды. Қазақстан тәуелсіздік күнін жариялағаннан бері, әлемнің 48 елдерімен өзара 40-тан аса инвестицияларды қолдау және қорғау жөнінде келісімдер жасап, сонымен қатар, инвестиция саласында өзара түсіністік пен әріптестік жөнінде бірнеше меморандумдарға қол қойды [3]. Мұндай келісімдердің мақсаты мемлекеттер экономикасында капиталға, білім мен технологияларға инвестициялық салым жасауды көздейді.

ДСҰ жүйесінің шеңберінде шетелдік инвестицияларды реттеудің нормалары. «Performance requirements» шаралары

Бүгінгі күні халықаралық инвестициялауды арнайы халықаралық конвенциялар мен ұйымдар арқылы реттеумен қатар ДСҰ жүйесінің шеңберінде де шетелдік инвестицияларды реттеу өз алдына жеке даму бағытын алды. ДСҰ жүйесінің шеңберінде шетелдік инвестицияларды халықаралық-құқықтық реттеу, аталған ұйымға 164 мемлекет мүше екенін ескергенде, көптарапты сипат алғанын байқауға болады.

1994 жылы құрылған ДСҰ шеңберінде инвестициялық қызметті реттеу бойынша біршама өзгерістер әкелді. ДСҰ-да инвестициялық мәселелер, 1996 жылы желтоқсан айында Сингапурде болып өткен ДСҰ Министрлік конференциясының шешімімен құрылған, сауда және инвестиция бойынша арнайы Жұмыс тобында қарастырылды. Инвестициялық қызмет келесі халықаралық құжаттар негізінде жүзеге асырылатын болды: Сауда саласындағы инвестиция қатынастарындағы шаралар туралы Келісім (ТРИМС/TRIMS – Agreement on Trade-Related Investment Measures), қызметтер саудасы туралы Бас келісім (GATS) және саудаға қатысты зияткерлік меншік құқықтарының мәні туралы Келісім (TRIPS) және ГАТТ (Тарифтер және сауда бойынша Бас Келісімі) шеңберінде субсидия мен өтемақылық баж бойынша келісім, үкіметтік сатып алулар бойынша келісім.

Қабылданған ТРИМС келісімі [4] ұлттық инвестициялық тәртіпті кейбір саудалық

аспектілерді реттеумен шектелді. Дегенмен, ТРИМС келісінде ДСҰ-ның басты идеясы – еркін бәсекелестікті максималды шектемеу қағидасы негізгі тірекке алынды. Бұл қағиданың көрінісі ретінде ГАТТ-тың екі бабын мысалға алуға болады: ГАТТ III бабының 4 тармағында ұлттық тәртіп туралы және ГАТТ XI бабының 1 тармағында сандық шектеулерді жою туралы. Ресейлік зерттеуші С.П. Мороз ТРИМС-тің негізгі маңызы ретінде осы баптарды атайды: «ТРИМС шетел инвестицияларын жүзеге асыруға теріс әсер ететін, ұлттық реттеу қағидасына және сандық шектеулерді тыю қағидасына қайшы келетін сауда саясатының шараларын қолдануға тыйым салады». Халықаралық инвестициялық құқық саласының зерттеушісі В.М. Шумилов ТРИМС келісімі жайында келесідей баға береді: «... ТРИМС келісімі шынында тікелей шетел инвестицияларын орналастыру тәртібін реттейтін құқықтық нормалардың одан әрі дамуына негіз болып табылады» [5].

Толығырақ тоқталғанда, ТРИМС келісімін қабылдағанға дейін, кейбір шетелдік инвестицияларды импорттаушы елдер заңнамаларында шетелдік капиталдың қатысуымен жұмыс істейтін кәсіпорындар өздерінің өнімдерін ішкі нарыққа толығымен (болмаса, жалпы өнім көлемінің бір бөлігін) ұсынып отыруы қажет, немесе өздеріне керекті құрал-жабдықтарды, шикізаттарды ішкі нарықтан, отандық өндірушілерден сатып алыну қажеттілігін көрсеткен. Мұндай әдіс «performance requirements» (нақты бір ұлттық-экономикалық пайдалы нәтижелерге қол жеткізу талаптары) атымен белгілі. Бұл ресми құқықтық негізде болмаса да, ұлттық экономиканың жандануына, дамуына экономикалық сипаттағы тұтқа бола алды.

«Performance requirements» шараларының астарында капиталды импорттаушы елдердің ұлттық өндірісті ынталандыруға ұмтылыс, ондағы шетелдік инвестицияларды белгілі бір экономикалық, өндірістік ұлттық қажеттіліктеріне қол жеткізу жатқандығы түсінікті болды. Алайда, бұл құбылыс дамушы мемлекетке келген шетелдік кәсіпорындардың мүддесіне қарама-қарсы. Жергілікті, отандық өндірушілерге қарағанда бәсекеге қабілеттілігі жағынан қуатты, шетелдік капитал қатысуымен құралған кәсіпорындар өздерінің наразылығын білдіре бастады. Себебі, бұл «еркін бәсекелестік» қағидасына сәйкес келмейді, содан өнеркәсібі дамыған мемлекеттер «performance requirements» әдісіне толық қарсы болды.

ТРИМС келісінде жоғарыда айтылған екі бап инвестициялық операциялардың нәтижесінде бұзылу мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Яғни, инвестицияларды импорттаушы мемлекеттер инвестициялық деп аталатын шараларға тыйым салады. Мұндайға ТРИМС негізінде құқықтық реттеудің ұлтшілік шаралары жатады. Мәселен, шетелдік инвестицияларға және инвестициялардың еркін пайдалануын шектеуші саудалық мүмкіндіктеріне қатысты ұлтшілік шаралар. Аталған іс-әрекеттер ДСҰ жүйесінің ережелеріне қайшы ретінде қарастырылады, себебі олар сауданы реттеуге емес, сол саудаға кері әсер етуші шетелдік инвестициялар тәртібін реттеуге бағытталған. Сарапшылардың басым көпшілігі осы жөнінде бірегей пікір білдіреді. ТРИМС келісімін әзірлеу барысында инвестициялық реттеу мен ДСҰ жүйесінде басты орын алатын саудалық реттеудің үйлесімділігі негізгі мәселе ретінде көтерілген болатын.

Сонымен, 1986-1994 жылдары ГАТТ аясында жүргізілген Уругвайлық раунд келіссөздері кең ауқымды ДСҰ жүйесінің құрылуы, соның ішінде ТРИМС келісімінің қабылдануымен аяқталды. ТРИМС келісімінің қабылдануына, ең алдымен, бәсекеге қабілетті, өнеркәсібі дамыған, инвестициялық капиталдарды экспорттаушы елдер мүдделі болды. Уругвайлық раунд барысында ТРИМС келісіміне қатысты дамыған және дамушы елдер арасында қайшылықтар болғанымен [6], АҚШ және өзге де өнеркәсібі дамыған елдердің дегені болды. Бірақ келісімнің кей тұстары екі тарапты, дамыған елдерді де, дамушы елдерді де қанағаттандырды. Келісім ережелеріне сәйкес, ГАТТ қағидаларына қайшы шараларды жою үшін дамыған елдермен қатар дамушы елдер үшін әртүрлі мерзімдер ұсынылды: дамыған елдерге ТРИМС-тің күшіне ену сәтінен бастап 2 жыл, дамушы елдер үшін 5 жыл берілді. Ресейлік зерттеуші А.А. Данельян өзінің «ДСҰ аясындағы шетелдік инвестицияларды үйлестіру» мақаласында мұны басты шешуші нүктелердің бірі дейді [7]. Бұл пікірмен келісуге болады.

ТРИМС келісіміне сәйкес, ұлттық тәртіпті бұзушы шараларға келесілер жатқызылды [8]:

1) шетелдік капиталы бар кәсіпорындарды тек жергілікті өнімдерді сатып алуға немесе пайдалануға міндеттеу;

2) кәсіпорындарды импортталынған өнімдерді шектеулі көлемде сатып алуға немесе пайдалануға, жергілікті өнімдердің көлеміне (санына) немесе бағасына қарай міндеттеу.

Ал сандық шектеулерді жою бойынша, ГАТТ міндеттемелерін бұзатын шаралар төмендегідей болды:

1) жергілікті өндірістің өнімдеріне қатысты шетелдік капиталы бар кәсіпорындардың үлкен көлемде (сандық көрсеткіште), немесе жергілікті өнімнің экспорттық бағасына қарай, импортталуына шектеу қойылуы;

2) жергілікті өндірістің өнімдерін пайдалануға немесе сатып алуға қатысты шетелдік капиталы бар кәсіпорындардың шетелдік валютаға қол жетімділігін шектеу арқылы, импорттауға сандық шектеу қойылуы;

3) шетелдік капиталы бар кәсіпорындар өнімдері көлемінің пропорциясын бекіту арқылы, оларды экспорттауға, жергілікті өндірістің нақты өнімдерін, олардың бағаларының анықталуына қарай, сандық көрсеткіште шектеу қойылуы.

Осылайша, ТРИМС келісімі қабылдануының нәтижесінде өнәркәсібі дамыған, инвестициялық капиталды экспорттаушы елдердің басты мақсаттарына қол жеткізілді: ГАТТ ережелеріне қайшы, саудаға қатысты, белгілі бір инвестициялық шаралардың мойындалуы; «performance requirements» қағидасына тыйым салынуы; капитал импорттаушы елдердің инвестициялық ұлтшілік шаралардың алдын-алу мүмкіндіктерінің перспективаларын анықтап отыру.

Бірақ, уақыт өте келе, халықаралық саудаға қатысты инвестициялық шараларды пайдалануға мүдделі субъектілерде өзгерістер пайда болады бастады. 2007-2008 жылдарда жаһандық қаржылық дағдарыс орын алып, капиталға бай елдер өздерінің экономикасын қолдау үшін протекционистік шараларды қабылдау қажеттілігі туындады. 2009 жылдың ақпан айында АҚШ Конгресі кезекті дағдарысқа қарсы шаралар жоспарын, сондай-ақ, арнайы қаулы қабылдады. Қаулыға сәйкес, «Обама жоспары» аясында бюджеттік миллиардтаған қаржы құралдары АҚШ-тың инфрақұрылымдық жобаларына жұмсалып, олар өз кезегінде «американдық өнімді сатып ал!» қағидасы бойынша, отандық өнімдерді жеткізіп отыруды қамтамасыз етулері қажет [9].

Бұл «performance requirements» концепциясының қайта өзектілігін көрсетті. Осыдан дамыған елдер, дамушы елдер отандық өндірушілерді қорғау бойынша протекционистік саясатты қолға алғандай болды. Елдердің протекционистік шаралары ДСҰ жүйесіне қарсы сипат ала бастағандықтан, мемлекеттер «еркін бәсекелестікке» шектеу қоймаса да, жанама түрде отандық өнімдерді қолдауға ұмтылып келеді.

Мұндай өзгерістер жалпы шетелдік инвестициялардың ДСҰ шеңберінде халықаралық-құқықтық реттеудің даму перспективасына қадам жасауға итермелеу керек.

ТРИМС келісімі геоэкономикалық және әлеуметтік әсерін қалдырғанын айтуға болады. ДСҰ-ның инвестицияларды импорттаушы елдерге қатысты басты «еркін бәсекелестік» қағидасы бойынша, шетелдік инвестициялар арқылы ұлттық экономиканы дамытуға ұмтылуға шектеу қойылды деген тұжырым жасауға болады. Дегенмен, «еркін бәсекелестік» қағидасы әлем елдерінің тұрақты экономикалық дамуына толық жағдай жасай алмайтындығын қазіргі экономикалық дағдарыс дәлелдеді.

ДСҰ шеңберінде халықаралық инвестициялық ГАТС, ТРИПС, ГАТТ келісімдерінің қағидалары басым жағдайда инвестициялық тәртіптерді либерализациялауға негізделген. ГАТС келісімі қызмет көрсету саласында сауда мен инвестицияны реттеу бойынша алғашқы құжат болып табылады. Ол ұлттық қызмет көрсетуді ұсынушы компанияларды қорғай отырып, шетелдік компаниялардың мүмкіндіктерін шектейтін үкіметтік шараларды төмендетуге немесе жоюға бағытталған. ТРИПС келісімі патенттер, сауда маркалары, авторлық құқықтар секілді зияткерлік меншік құқықтарын қорғау механизмдерін қамтиды. Олар көп жағдайда екі жақты инвестициялық келісімдермен анықталып жатады. ГАТТ шеңберінде қабылданған екі келісімнің де инвестициялық реттеуге қатысы бар. Үкіметтік сатып алулар жөніндегі келісім шетелдік инвесторларды сатып алу/тапсырыс преференциалды жүйесіне қабылдау тәртібін анықтаса, субсидия және өтемақылық баж жөніндегі келісім шетелдік инвестицияларды ынталандыруды реттеуге бағытталған.

ДСҰ шеңберінде инвестициялық реттеу өндірістік қызметті реттеу мен шетелдік инвесторлардың сыртқы нарыққа шығу шарттарын қарастыру ерекшелігімен сипатталады. 1990 жылдардың ортасына дейін шетелдік инвестицияны халықаралық-құқықтық реттеу мәселесінде өзге көп тарапты ұйымдар басым жағдайда инвесторлар (ТҰК) мен қабылдаушы елдердің өзара қарым-қатынасына мән беріп келген болатын [10].

ДСҰ аясында қабылданған келісімдер «еркін бәсекелестікке» негізделсе де, шетелдік инвестицияларды халықаралық-реттеуде оң өзгерістер де болды. Әлемдік сауда жүйесінде инвестициялық реттеудің арнайы ережелері қосылды. Шетел инвестицияларын импорттаушы елдер

ТРИМС келісіміне қайшы болатын шаралар жөнінде жариялап отыруға міндеттелді. Шетелдік сарапшылардың пікірінше, ДСҰ келісімдері капитал ағымдарының динамикасында оң да, теріс әсерін берді. Мәселен, тікелей шетелдік инвестициялар экспортқа бағытталған өндірісі бар қабылдаушы елдерге ағылуын ынталандырды.

Қазіргі таңда ДСҰ шеңберінде инвестиция саласы бойынша көп тарапты ережелерді әзірлеу жұмыстары байқалмайды. Сауда және инвестиция бойынша Жұмыс тобы 2003 жылдан бері өз қызметін жүргізіп жатқан жоқ. ДСҰ шеңберіндегі ГАТС, ТРИМС келісімдерін дамыту, жетілдіру жұмыстары қарастырылмайды. Бірақ, 2014 жылдың ақпан айында үкіметтік сатып алу бойынша ГАТТ келісіміне толықтыру енгізілді. Енгізілген өзгерістер бойынша келісімге қол қойылған тараптарға 80 млрд. АҚШ долларынан аса әлеуетті нарықтарды либерализациялай отырып, үкіметтік сатып алу тендерлеріне қатысуға мүмкіндік береді [11].

ДСҰ мүшелігіне қабылданып, шетелдік инвестицияларды халықаралық реттеу жүйесіне сәйкес, Қазақстан үшін келесі ең басты екі оң өзгерістерді атап өтуге болады: отандық заңнаманың унификациясы және оған жаңа халықаралық нормалардың енгізілуі; елдің инвестициялық рейтингісінің жақсаруы. Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) жағдайында оның мүшелері заңнамаларының ДСҰ нормаларымен әрекеттесуі жалпы шетелдік инвестицияларды осы аймақ төңірегінде реттеуге және оның дамуына оң ықпалын беретін болады. Себебі, ЕАЭО мүшелері – Қазақстан (2015 жыл), Ресей (2012 жыл), Армения (2003 жыл), Қырғызстан (1998 жыл) елдері ДСҰ құрамында болса, Беларусь мемлекеті 2010 жылдан бері ДСҰ-ға қосылуға ұмтылып келеді. Мұндай заңнамалық реттеулер, осы аймаққа шетелдік инвестициялардың артуына мүмкіндік береді.

Сараптай келгенде, ДСҰ шеңберінде шетелдік инвестицияларды халықаралық-құқықтық реттеудің дамуы әлі де көптеген күрделі мәселелерді қамту қажеттілігін көрсетеді. Бірақ, ДСҰ, ЭЫДҰ, ЮНКТАД секілді халықаралық ұйымдардың аналитикалық материалдары негізінде, олардың тарихи мол тәжірибесі болғандықтан, шетелдік инвестицияларды халықаралық-құқықтық реттеуде түбегейлі өзгеріс енгізуге мүмкіндіктері бар. Бұл бағыттағы даму аймақтық интеграцияларда (ЕО, ЕАЭО, АСЕАН, НАФТА және тағы басқалары) инвестициялық қызметті үйлестіру жөніндегі екі жақты, көп жақты келісімдердің тікелей жетіліп отыруымен ғана жүреді. Мәселен, ДСҰ шеңберінде инвестициялық қызметті реттейтін халықаралық келісімдердің жетілуі аймақтық бірлестіктердегі келісілген макроэкономикалық саясат, ондағы тауар, капитал, қызмет көрсетуінің еркін қозғалысы, субсидиялау, дотация беру секілді, сондай-ақ зияткерлік меншікті қорғау жөніндегі келісімдердің дамуына тәуелді.

Алайда, халықаралық деңгейде шетелдік инвестицияларды реттеудің басты мәселелерін үйлестіретін, әмбебап көптарпты халықаралық конвенция қажет болып қала береді. Мұндай «халықаралық инвестиция қозғалысын реттеуші ұйым»-ның пайда болу сценарийі екі жолмен жүруі мүмкін: біріншісі, Вашингтондық және Сеулдік конвенциялардың және басқа да салалық инвестициялық шарттардың негізінде MIGA, ICSID ұйымдарының жетілуіне байланысты, екіншісі, аймақтық интеграциялар негізінде инвестициялық реттеу жүйесінің дамуы арқылы. Бірінші тұжырымдама бойынша, түбінде инвесторлар мен оларды қабылдаушы елдердің мүдделерін қанағаттандыратын бірегей өзара консенсустық шешімге қайта келіп тіреледі деп есептесек, екінші сценарийдің жүзеге асу ықтималдығы басым. Бірақ ұзақ уақыт мерзімін қажет етеді.

Әдебиеттер

- 1 Code of Liberalisation of Capital Movements // OECD. – 1992. – P. 23.
- 2 ВТО и регулирование инвестиций // < <https://www.hse.ru/org/hse/tradepol/programme4.9.2/> > [19 май 2012]
- 3 Соглашения об инвестиционном сотрудничестве// < http://trade.gov.kz/ru/Torgovo-ekonomicheskoe_sotrudnichestvo/Soglasheniya_ob_investicionnom_sotrudnichestve/ > [07 февраль 2014]
- 4 Trade and Investment // < https://www.wto.org/english/tratop_e/invest_e/invest_e.htm > [11 November 2001]
- 5 Шумилов В.М. Право всемирной торговой организации // Издательство Юрайт. 2014. – №2. – 117-118 стр.
- 6 Hoekman B.M. Trade Laws and Institutions. Good Practices and the World Trade Organization // World Bank Discussion Papers. 282. – Washington, 1995. – P. 40, 41.
- 7 Данельян А.А. Регулирование режима иностранных инвестиций в рамках ВТО // Право и государство: теория и практика. 2015. – №12 (132). – 75-78 стр.
- 8 Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMS)// < https://www.wto.org/english/tratop_e/invest_e/invest_e.htm > [23 June 1995]

- 9 Гордеев И. Очень плохой признак // Время новостей. – 2009. – 18 февр.
- 10 Соглашения ВТО // < http://trade.gov.kz/ru/Kazakhstan_i_VTO/Soglasheniya_VTO/> [07 февраль 2014]
- 11 Айдарбаев С.Ж., Бегжан А.М. Стандарты ВТО как форма узаконенного вмешательства в национальные законодательства государств (на примере Соглашения по правительственным закупкам ВТО от 15 апреля 1994 года) // Вестник КазНУ. – №4 (68). – 2014. – С. 75-80.

References

- 1 Code of Liberalisation of Capital Movements // OECD. 1992. P. 23.
- 2 ВТО и регулирование инвестиций // < <https://www.hse.ru/org/hse/tradepol/programme4.9.2>> [19 май 2012]
- 3 Соглашения об инвестиционном сотрудничестве // < http://trade.gov.kz/ru/Torgovo-ekonomicheskoe_sotrudnichestvo/Soglasheniya_ob_investicionnom_sotrudnichestve/> [07 февраль 2014]
- 4 Trade and Investment // < https://www.wto.org/english/tratop_e/invest_e/invest_e.htm> [11 November 2001]
- 5 Shumilov V.M. Pravo vsemirnoi torgovoi organizacii // Izdatel'stvo Yurait. 2014. №2. 117-118 str.
- 6 Hoekman B.M. Trade Laws and Institutions. Good Practices and the World Trade Organization // World Bank Discussion Papers. 282. Washington, 1995. P. 40, 41.
- 7 Danelyan A.A. Regulirovanie rejima inostrannykh investicii v ramkah VTO // Pravo I gosudarstvo: teoriya I praktika. 2015. №12 (132). 75-78 str.
- 8 Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMS) // < https://www.wto.org/english/tratop_e/invest_e/invest_e.htm> [23 June 1995]
- 9 Gordeev I. Ochen' plohoi priznak // Vremya novostei. 2009. 18 fev.
- 10 Soglasheija VTO // < http://trade.gov.kz/ru/Kazakhstan_i_VTO/Soglasheniya_VTO/> [07 февраль 2014]
- 11 Aidarbayev S.ZH., Behzhan A.M. Standarty VTO kak forma uzakonennogo vmeshatel'stva v nacional'nye zakonodatel'stva gosudarstv (na primere Soglasheija po pravitel'svennym zakupkam VTO ot 15 aprelya 1994 goda) // Vestnik KazNU. №4 (68) 2014. 75-80 str.